

HADNAGYI PRÓZA

Bondarev új regényéről

Az új regény címe: *Játék*. Első közzelése a *Novij Mir* folyóirat januári-februári számában jelent meg. Georgij Szemjonov ezt írta róla a *Literaturnaja Gazeta*-ban. „A *Játék* nem tartozik azon szerencsés irodalmi művek közé, melyekről tiszta szívvel elmondható: tetszett. Annyi életröt, oly éles, csaknem megoldhatatlan életproblémákat hordoz magában, oly sok benne az olvasónak feltett kérdés, oly finom és nyíltszívű, időnként pedig oly kemény, kegyetlen és ironikus, hogy a regényt olvasván nyugtalanságot, aggodalmat, fájdalmat, haragot éreztem, semmiképpen sem kielégülést vagy gyönyört, amiben az olvasónak joga van reménykedni. A nyelv nem fordul rá a kifejezésre: tetszett...”

Jurij Bondarev írói alkata kezdetől ellenállt a könnyű írói népszerűségnek, regényei mindig is a polémiák keresztúzába kerültek. Főlegesen tartom bemutatni őt a magyar olvasónak, csupán utalok az *utolsó ágyúlövés*re, *Egő hó*, *Csend*, *Ketten*, a *part* című regényeire, melyekből a magyar olvasó számára is kitűnt a szovjet háborús irodalom új vonulatának sok jellemző vonása. Formális osztályozás alapján ezt a vonulatot nevezik a szovjet háborús irodalom második szakaszának, amelyben az első szakasz riportszerű, az események „forró nyomán” született, totális csataábrázolását, törvényszerűen vázlatosabb jellemábrázolását fölvaltotta az elmélyültebb esemény- és emberábrázolás, a háborúban részt vevő egyszerű emberek gondos pszichológiai megmérése.

Igy jelentkezett az úgynevezett „hadnagyi próza”, amelyhez a „lövészáró-igazság” fogalma kapcsolódik. Belépett az irodalomba az az írónemzedék, amelynek tagjai csaknem gyerekként, tizen-nyolc-húszéves hadnagyként kerültek ki a frontra, szakaszok, útegek, századok sorsáért vállalva a felelősség terhét, a lövészárókból, az első vonalból látva-megszerveve a háborút. Ahonnan a harcoló nép többsége látta. Kíméletlen nyíltsággal beszélnek a háború hétköznapjairól, kőzatonáiról — saját gondolataikról, fájdalmukról, otthon és béke iránti vágyakozásukról.

Bondarev gyorsan túllépett a közvetlen háborúábrázoláson. Nemzedék- és társadalomméreteket gondolkodott, gondolkozik. Az a kérdés izgatja: hogyan folytatódik a háborús nemzedékek útja a békében, tíz, húsz, harminc esztendő múltán — napjainkig. Mind nagyobb helyet kapnak regényeiben a társadalom etikai problémái — ugyanolyan kegyetlen őszinteséggel ábrázolva a fölfedezett morális ellentmondásokat, mint a lövészárók egyszerűbb igazságait.

„Aki nemzedékünk tagjai közül életben maradtak, és visszatértek a frontról — írja egyik tanulmányában —, megőrizték hitüket a jövőben, a fiataliságban, a reményességben. Ugyanakkor kegyetlenebbek lettünk az igazságtalansághoz, jobbak ahhoz, ami jó, lelkiismeretünk második szívünk-ké lett. Hiszen ezért a lelkiismeretért vérrel fizettünk, ami gyűlölettel égette a lelkünket — szembezártunk minden sötét, kegyetlen, embertelen dologgal.”

Hová jutott el a „pelyhes állú hadnagyok” nemzedékének harmincöt év után? — teszi fel mindenekelőtt önmagának a nyugtalanító kérdést Bondarev új regényében, a *Játék*-ban. Már a *part* sem volt háborús regény a szó hagyományos értelmében; a *Játék* még kevésbé az. Nemcsak azért, mert a háborús emlékek már csak az idegszálakban őrződnek-rögződnek, s a könyvben csupán egyetlen fejezetnyi leírást kapnak — hanem mert az írói hangsúly napjaink szovjet és világválóságának morális kér-

déseire helyeződött át. (Lehet, hogy a „háborús irodalom” újabb vonulata születésének vagyunk tanúi?)

Az egyetlen közvetlenül háborús fejezet mégis a regény kulminációs pontja — kulcs és magyarázat a későbbiekhez. Vjacseszlav Krimov, az alig húszesztendős felderítő szakaszparancsnok, az ezred elismerten egyik legbátrabb tisztje, csoportjával a Kijev környéki harcokban azt a feladatot kapja, hogy a „semleges sáv” mentén „nyelvet” fogjon a parancsnokság számára, Krimov egy katonájával, Molocskovval, a senki földjén egy bombatölcsérben marad, a csoport öt tagja elindul, hogy teljesítse a feladatot.

Váratlanul lövöldözést és kiáltást hallanak: a felderítők németekbe ütköztek. Fölfogják halálukkal bajtársuk nyögéseit. A beteg, lázas Krimov azonnal segítségükre indulna, de Molocskovon undorító (színelv?) gyávaság vesztet, reszkette a bombatölcsér fenekére lapul, életéért könyörög. Krimovnak agyon kellene lönie őt parancsmegtagadásért, de megmagyarázhatatlan sajnálkozás fogja el, s keresztüllövi a pondróként fetregő Molocskov kezét, hogy az így hátrakerüljön, a kórházba. Ő pedig elindul, kivonszolja magát a semleges övezetből a harcok színelhelyére, hogy segítsen társainak...

Az epizód allegorikus jelentésű. Krimov képtelen a semleges zónában maradni, ha valahol harcolni kell, ha szükség van rá. A harc elemi életparancsává válik. Vagy talán első megalkuvása volt, hogy nem lötte agyon az életet kolduló, gyáva katonát?

És harmincöt év múltán? Krimov jó anyagi körülmények között él, sikeres filmrendező, nemzetközi fesztiváldíjak kitüntetettje. A szakmában ajnázózzák, barátságát, jóindulatát keresik, hízelgők, ajándékok veszik körül, az ajtók megnyílnak előtte.

Egyszerre minden összeomlik. Megismerkedik egy fiatal balettáncos lánnyal, Irina Kvorcovával, akinek egy baleset kettőtörri a pályáját, legalábbis esztendőig nem táncolhat. A filmrendező felismeri rendkívüli tehetségét, különös érzékenységét, sugárzó egyéniségét, s rá kívánja bízni következő filmje főszerepét.

Különös, megmagyarázhatatlan érzés keríti hatalmába. Szerelem? A fiataliság, szépség, tehetség iránti hódolat? Nincs köztük testi kapcsolat, de ezt kevesen hiszik el. S amikor a lány váratlan-tragikus, rejtélyes módon meghal — baleset? öngyilkosság? —, a hízelkedők, irigyek, tehetségtelenek hada Krimov ellen fordul. Még Molocskov is elárulja, akinek az életét a fronton megmentette, s aki látszólag kutyahűséggel szolgálta őt, miután, megint csak sajnálatból, maga mellé vette gyártásvezetőnek.

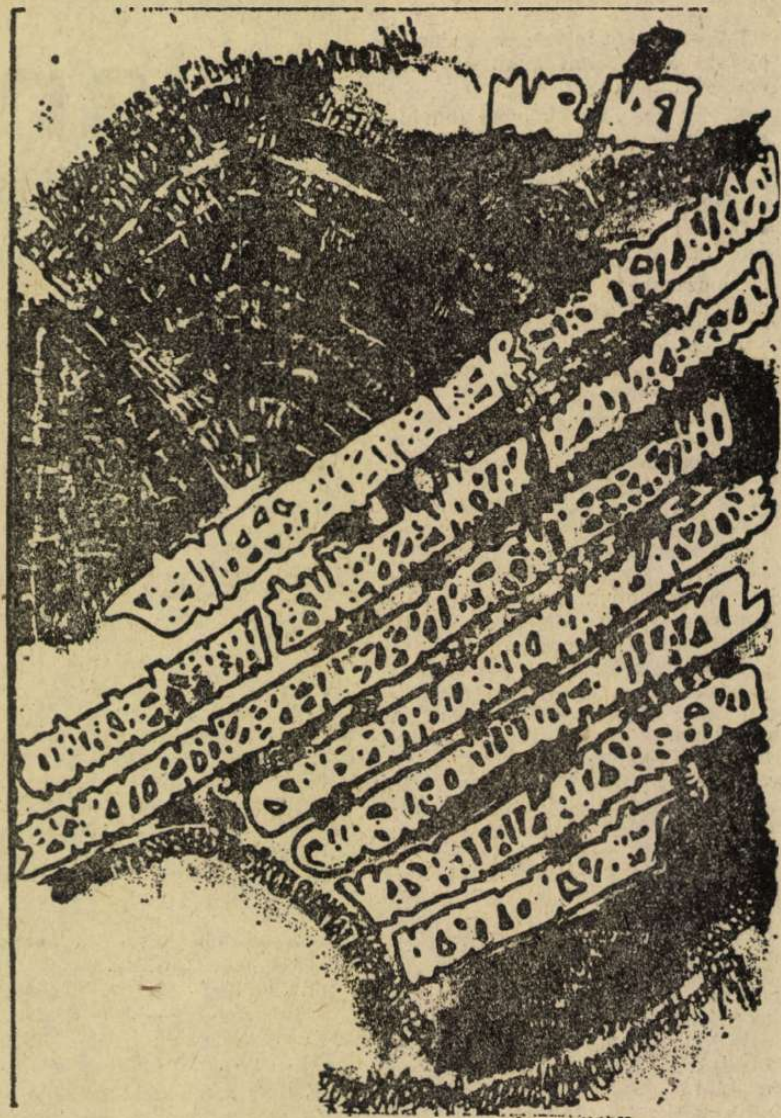
Krimov, a volt frontkatoná, naivan járatan az élet apró dolgában, s bár fiatal fiúként, a halál mezzgyéjén döbönt rá saját erejére, a mindennapi életben gyermek maradt. Nem ismeri a hízelgést, nem tudja megkülönböztetni a szerepjátszót az igazi barától. De amikor megismeri az emberi aljasság mélységeit — ismét a régi harcossá válik, elhagyja a semleges övezetet, oly elszánt, halálós játéka kezd kihívói ellen, amelynek nem ismeri a játékszabályait.

Bondarev azonban ismeri szándékai megvalósításának szabályait, melyektől korábban sem tágitott, fogadhatták bár szemrehányó észrevételek írói attitűdjét. Hiába: ő is tizen-nyolc éves hadnagyként lett szakaszának parancsnoka. Ma regénybeli főhősével, Krimovval egyidős, s fölfedezhető benne a háborús nemzedék igazságba vetett katonák hitte.

Vagy mégsem? Ez már az olvasó viszontkérdése a regényben fölvetett-válaszolatlanul hagyott tengerinyi kérdésre.

Krimov ugyanis nem olyan szilárd tartású hős, mint a háborús regények hőseinek többsége. (Az életkor inerciaja ez, vagy a valószínűségimert gazdagodása?) Harcba száll ugyan az erkölcsstelenséggel, de már nem hisz úgy önmagában, mint régen, el-elbizonytalanodik, gyöngö és gyámoltalan lesz, ahol a szó és az értelem ereje erőtlensé, s csak végtelen iróniával képes elhatárolni magát lapos és számító környezetétől. De hát elég erős fegyver-e az irónia a magatartások futóárkaiban, amelyek sokkal átkinhetetlenebbül kanyarognak, mint a harctéri árokrendszerek?

E vázlatos ismertetés nem tárhatja föl az új Bondarev-regény tartalmi-formai gazdagságát, különösen nem azt az árnyaltságot, amellyel az értelmiség mai filozófiai-etikai nézeteit s a belőlük fakadó magatartásokat megrajzolja. Izgató, fölzaklató, cselekvésre hívó, jelentős regény a *Játék*. Szenzáció. Méltán került ez is az elentétes vélemények középpontjába.

Szlaukó László: Hatodik levél

Búcsú Varjas Bélától

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete egyik legrégebbi, leghűségesebb, a tudományos alkotómunkában egyik legeredményesebb munkatársát és vezetőjét veszítette el Varjas Bélában, akitől megrendülten búcsúznunk és akinek az oly hirtelen és váratlan eltávóása felett nem fogunk tudni napirendre térni. Benne elvesztettük korunk magyar irodalomtudományának egyik kiváló tudósát, egy szűkebb közösségnek, a reneszánsz-kutatók családjának köztitestületben és közszeretben álló egyik nosztorát, a régi magyar irodalommal foglalkozók több nemzedékének a mesterét, s oly sokunknak felejtethetetlen barátját. Aki körül ez elmondható, s öröla mindez a hozzá méltó legszigorúbb objektivitással állítható, a munkában és emberségben gazdag életutat járt végig, amelynek értékei több életre is elegendők volnának, pedig ez — a pálya hamarább ért végpontjára, mint ahogy kellett volna és ahogy szerettük volna.

Ha ezt az életpályát, annak tartalmát jellemezni próbáljuk, az első, s alighanem a leglényegesebb, amit mondhatunk, az a munka. A számára soha véget nem érő munka a tudományért, a közügyekért, az emberekért. Gyakori manapság, hogy nála évtizedekkel fiatalabbak számitgatják: vajon érdemes-e még ebbe vagy abba a sok évet igénylő vállalkozásba belefogni. Ő, ezzel szemben a munka, a kutatás véget nem érő ritmusát választotta, ez volt természetes életeleme, nem riadt vissza újabb és újabb tervektől, olyan kutatások megkezdésétől, amelyek még hosszú évek, sőt évtizedek munkáját igényelték volna. Ennek a munkatársnak köszönhető, hogy sohasem csökkent nála a kutatói inveció és frissesség. Ő sohasem a vég felé közeledett, hanem egy végtelen programot szolgált sikerrel, amíg a sors közebe nem szót.

Fájdalmas számunkra, hogy ilyen végtelennek nincsenek, s ilyen neki sem adatott meg, s hogy nem készülhet el az a számos munka és tanulmány, melynek tervéről, ötleteiről tudunk, vagy inkább csak sejtettük őket, hiszen sohasem csinált hírvérést a még alakuló,

kiforrásban levő munkái körül. De legyünk reálisak, és a még oly nagy veszteség se feledtesse azt az alig felbecsülhető nyereséget, melyet Varjas Béla jelentett kultúránknak, tudományunknak, mindannyiunknak. Tekintsünk vissza egy kissé a megtett útra.

A pálya kezdetén ott áll az Eötvös-kollégium, annak is a Gombocz Zoltán nevével fémjelzett leginspirálóbb szakasza. Az egyetemen pedig Horváth János a mestere, annak legfényesebb korszakában, legmaradandóbb műveinek, a Kezdeteknek és a Megoszlásnak az írásakor. Ettől kezdve állandó az elkötelezettsége a magyar irodalomtörténeti kutatáshoz, azon belül is a régi magyar irodalomhoz. Ennek azonban nem a látványosabb, hanem a legrobbanébb útját választotta: a szövegekkel való foglalkozást, azok kiadását, kritikáját. Barmennyire hihetetlennek tűnik is, a 30-as évek végén nem volt Magyarországon textológia, Varjas Béla vezette be újra, olyannyira, hogy az Akadémia legrégebbi és legpatinásabb szövegkiadási vállalkozásának, a Régi Magyar Költők Tárának a folytatását nem bízhatta másra, mint az akkor még egészen fiatal tudósa S mikor a felszabadulás után a magyar irodalom nagy értékeinek a megbízható kiadása közügyggyé vált, s első sorban Petőfi verseit kellett végre megbízhatóan közzétenni, a munka ismét csak órá hárukt, megvetve így nemcsak a régi, hanem a modern szövegek terén is a korszerű hazai textológia alapjait. Pedig mindezt, s mellette a Balassa-kódex, az orvosi könyv és annyi más szöveg hozzáférhetővé tételét, nem mint teljes állású kutató, hanem előbb mint miniszteriümi előadó, azután könyvtáros, s hamarosan mint nemzeti könyvtárunk főigazgatója végezte. Az ő vezetésével folyt a Szechényi Könyvtár háború utáni üzembe helyezése, s amikor csak az igazgatónak és titkárnak a szobáját lehetett fűteni, az a néhány elszánt fiatal, aki 1946 telén éppen régi magyar kéziratok vizsgálatával óhajtott idejét tölteni, ott húzódtatott meg az aktákat gyártó igazgató asztalának a sarkánál, időnként tanácsot kérve egy-egy kibetűzhetetlennek ér-

zett szó megfejtéséhez. És következett ezután a könyvtár igazi nagyüzemű fejlesztése, az egyetemi könyvtárosképzés megszervezése, a Magyar Könyvszemle újraindítása. Közben sorra készültek az újabb Petőfi-kötetek, míg végre munkáját, tudását és erejét teljes egészében az alkotó tudományos munkára fordíthatta az újonnan létrejött intézetben. Huszonnyolc évet töltött ennek a műhelynek és közösségnek a keretében; néhány évvel ezelőtti nyugdíjba menetelét ő is, mi is csupán adminisztratív kérdésnek tekintettük, a nyugalomba vonulást ő nem ismerte. E huszonnyolc év eredményei — a kézikönyv fejezetei, a szombatos énekek kiadása, a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat, a nyomdortörténeti, a komparatistikai, a Balassiról szóló tanulmányok, s a munkásságának eredményeit összegző nagy monográfia — mindezt a magyar tudománytörténet egy fejezetének a tárgya, s méltatásuknak nem a végső búcsúszavak közt van a helye.

Ide inkább az az emberi mozzanat tartozik, melyet csodálhat mindazok, akik régtől fogva ismerték. Az ugyanis, hogy mikor másfél évtizede kialakult az intézetben is, s azon kívül is egy olyan közösség, a reneszánszkutatók családja, mely a szívós egyéni munkán túl fokozottan igényelte kinek-kinek a közösségi tevékenységét, s különösen számított az akkor már idősebb nemzedék tapasztalataira, Varjas Béla szinte egy csapásra ismét tevékeny és irányító személyisége lett a tudományos közéletnek. Vállalva szervezést, munkák vezetését, képviselve a magyar reneszánsz-kutatást nemzetközi fórumokon, s közben időt nem kímélően nyújtva segítséget az akkortájt oly örvendetesen megszorodó fiatal kutatóknak. S noha e fiatalok és még fiatalabbak között az utóbbi időkben már törődötten kapaszkodott fel a Himfy-lepcsőn — sohasem számított öregnek. Egyenrangú partner volt számára mindenki. Keményen megmondta mindig a véleményét idősebbnek és fiatalabbnak egyaránt, de ő is tudomásul vette másokét. Tudott dühös lenni, de haragudni valakire sohasem láttuk. Mindig barát maradt, akit egyszerre éreztünk a legkiválóbbnak, s ugyanakkor egynek közülünk.

Klanczay Tibor